

Rusların Karadeniz Yönünde Yapmış Oldukları İlk Yayılma Faaliyetleri (18. Yüzyılın Başlarına Kadar)*

Sinan YÜKSEL**

ÖZET

Karadeniz, tarihte pek çok devlete ev sahipliği yapmış, ticari ve ekonomik olduğu kadar, siyasi ve askeri olarak da yüzyıllarca önemini kaybetmemiştir. 15. yüzyılın sonlarında bir Osmanlı iç denizi haline gelen Karadeniz, 18. yüzyılın ikinci yarısının ortalarına kadar bu özelliğini korumuştur. Bu yüzyıllar arasında Karadeniz'i tehdit eden en önemli devlet Rusya olmuştur.

16. yüzyılın başlarında Altınordu hâkimiyetinden çıkan Ruslar, 1552'de Kazan ve 1556'da Astarhan Hanlıklarını aldıktan sonra, bölge halklarını (Kazak, Nogay ve Çerkezleri), himayeleri altına alarak Karadeniz yönünde yayılma faaliyetlerine başlamışlardır. Rusların bu faaliyetleri, daha sonra yaşadıkları iç sorunlar ve Lehistan tehlikesi nedeniyle kesintiye uğramışsa da, 17. yüzyılın ilk yarısının sonlarında almış oldukları tedbirler ve 1654 yılında Ukrayna ile birleşmelerinden sonra daha aktif hale gelmiştir.

Ruslar, 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra izlemiş oldukları aktif politikayla yüzyıl sonunda Karadeniz'e çıkamamışlarsa da, Azak Kalesini alarak Karadeniz'e çıkmak için önemli bir adım atmışlardır.

Anahtar Kelimeler: *Ruslar, Karadeniz, Kazaklar*

The First Activities of Russian Expansion Towards the Black Sea. (Until the Beginning of the Eighteenth Century)

ABSTRACT

The Black Sea, was the homeland of many states in the history and didn't lose its political and military importance (value) as well as commercial and economic over hundreds of years. At the end of the 15th. century, the Black Sea was an inner sea of the Ottoman Empire and preserved this feature till the middle of the second half of 18th. century. During this period, Russia was the biggest threat of the Black Sea.

Russia, freed from the rule of Golden Horde at the beginning of the 16th. century, captured Kazan Khanate in 1552 and Astrakhan Khanate in 1556 and took the people of region (Kazak, Nogay and Çerkez) under its rule (reign) and started its expansionism toward the Black Sea. Afterwards, even if expansionism of Russia had come to a standstill due to domestic affairs and Poland matter, she would have been more active because of measurements taken at the end of the first half of the 17th. century and merged with Ukraine in 1654.

Russia, following active policy after the second half of the 17th. century, couldn't reach the Black Sea but made an important step by capturing Azak Fortress to reach the Black Sea.

Key words: *Russia, the Black Sea, Kazaks*

Rusların kökenleri ve Rus adının nereden geldiği ile yerleşilen bölgeye bu adın nasıl verildiği hakkında farklı görüşler vardır. Bu konularda tam bir fikir birliği yoktur. Bununla birlikte 9. yüzyıl Rus Devleti'nin siyasi olarak tarih sahnesine çıktığı dönem

olarak kabul edilmiştir¹. Aynı yüzyılda Rusların Karadeniz'e yönelik faaliyetleri de başlamıştır. Bu yüzyılda Karadeniz'e ve Hazar Denizi'ne sefer düzenleyen Ruslar², bir yüzyıl sonra da Bizans üzerine seferler düzenleyerek, Konstantinopol (İstanbul) ve Anadolu kıyılarına çıkıp yağmalarda bulundular³. 911'de yapılan sefer sonrasında Bizans ile imzalanan antlaşmayla Ruslar, Karadeniz'de ve Akdeniz'de serbestçe ticaret yapma iznini aldılar⁴.

Moğolların Karadeniz'in kuzeyindeki steplere hâkim oldukları XIII. yüzyılın ilk yarısının sonlarına kadar Ruslar, güney denizlerinde ticaret ve denizcilik faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Moğolların Karadeniz'in kuzeyindeki steplere hâkim olmaları, Rusların Karadeniz bölgesindeki ticari faaliyetlerini olumsuz bir şekilde etkiledi. Ancak ticaret tümüyle durmadı. XIV. yüzyılda Don ve Azak civarlarında çok nadir de olsa Rus tüccar ve seyyahları görülüyordu. Fakat bunlarda hem Altınordu hem de XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kefe ve Azak'ta ticari koloni şehirleri kurarak Karadeniz'deki ticareti tekelleştirmeye çalışan Cenevizlerin bir takım engellemeleriyle karşılaşılıyorlardı. Kırım Hanlığı'nın kurulmasıyla da Kerç Boğazı tamamen Rus ticari gemilerine kapandı⁵.

XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güçlenmeye başlayan Moskova Devleti bir zamanlar Don ve Azak'ta Slavların yapmış oldukları ticarete yönünü çevirdi. Bu tarihlerde Ruslara Karadeniz yönünde ciddi bir rakip olarak Osmanlılar belirdi⁶. Osmanlılar, İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra Anadolu kıyılarında (Amasra, Trabzon) ve Karadeniz'in kuzeyinde (Kefe, Azak, Kili ve Akkerman) yapmış olduğu fetihlerle Karadeniz'i bir Türk gölü haline getirdi. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı'nı egemenliği, Kırım Yarımadası'nın güneyinde bulunan Kefe'yi ise

*Bu makale, Sinan YÜKSEL, Rusların Bir Karadeniz Devleti Olmak İçin Yapmış Oldukları İlk Yayılma Faaliyetleri, 17. Yüzyılın Sonuna Kadar, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2004 ile Sinan YÜKSEL, Rusya'nın Karadeniz Devleti Olma Süreci ve Bu Süreçte Rus-Osmanlı İlişkileri, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2011'den alıntıdır.

**Yrd.Doç.Dr., Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sinanyksel@yahoo.com

¹ Ünlü Rus tarihçisi George Vernadsky'e göre, Rus deyimini ilk olarak Güney Rusya'da hem Dnyepir nehri üzerinde hem de Kuzey Karadeniz kıyılarına yerleşen Vareg kavimleri için kullanılmıştır. O'na göre Rus sözcüğü hem bir toprak olarak "Rusya'yı" ve hem de bir halk olarak "Rusları" belirtmek için kullanılmıştır. Bu sözcük ilk dönemlerde yalnızca Varegler için kullanılmışsa da daha sonra yerli Slav nüfusu içinde bu isim kullanılmıştır. Coğrafi açıdan ise sözcük, 10. ve 11. yüzyıllarda Kiev şehrinin çevresindeki Orta Dnyepir bölgesini ifade etmek için kullanılmıştır. Zaman geçtikçe 12. ve 13. yüzyıllarda kelimenin anlamı genişlemiş ve böylece Doğu Slav kavimlerinin yerleştiği diğer bölgeleri de içermiştir. George Vernadsky, *Political and Diplomatic History of Russia*, Boston 1936, s. 34;36; Bu konuyla ilgili daha fazla ayrıntı için bakınız, Omeljan Pritsak, "The Origin of Rus" *Russian Review*, vol:36, no:3, 1977, s. 249-273; Jonathan Shepard, "The Origins of Rus (c.900-1015)", *The Cambridge History of Russia*, volume:1, Cambridge 2006, s. 47; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara 1999, s. 3-17; Kezban Acar, *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimine Kadar Rusya Tarihi*, Ankara 2004, s.11-21.

² Osman Karatay, "Karadeniz'de İlk Ruslar ve Şarkel'in İnşası", *Belleterin*, sayı:269, cilt: LXXIV, Ankara Nisan 2010. s. 93; s. 98, 106-107.

³ Vernadsky, a.g.e, s. 38-39; Kurat, a.g.e.,s. 21-22.

⁴ V. A. Zolotarev-İ .A. Kozlov, *Rossiyskiy Voennyi Flot Na Çernom More i v Vostoçnom Sredizemnomore*, Moskva 1988, s. 9.

⁵ L. G. Şolohov, *Don İ Azovskoe More*, Novoçerkassk 1993, s. 66.

⁶ Şolohov, a.g.e.,s. 71-72.

doğrudan doğruya idaresi altına aldı. Böylece Karadeniz'deki ticaretin kontrolü de Osmanlı Devleti'nin eline geçti⁷.

16. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru önemli bir güç haline gelen Rusya, askeri ve siyasi olduğu kadar ticari ve ekonomik olarak da denizlere çıkma ihtiyacı duymaya başladı. 1547 yılında “Çar” unvanı alarak Rus tahtına çıkan IV. İvan, Karadeniz, Baltık ve Hazar Denizi'ne çıkışları kapalı olan Rusya'nın, denizlere açılabilmesini kendisine amaç edinerek bu yönde girişimlerde bulundu. IV. İvan, hem Rusya'nın doğusunu güven altına almak hem de Hazar Denizine açılabilmek için 1552'de Kazan'ı 1556'da ise Astarhan'ı ele geçirdi⁸. Bu iki Hanlığın Ruslar tarafından alınması, Hazar Denizi'ne yakın çevrelerde yeni bir sürecin başlamasına neden oldu.⁹ Bu yeni süreç bölgede Rus nüfuzunun artması ve Rusların Karadeniz yönünde ilerlemesi için de imkânlar doğurması bakımından oldukça önemlidir.

Rusların Kafkasya ve Karadeniz yönünde nüfuzlarını genişletme faaliyetleri bölge halklarını himayeleri altına almalarıyla başladı. Ruslar önce Çerkezler arasında nüfuzlarını arttırarak, 1555'te Beştav Çerkezlerini, 1557'de Kabartay Çerkezlerini¹⁰, daha sonra da Donve Terek nehirlerine yakın çevrelerde bulunan Kazaklar ve Hazar Denizi ile Karadeniz arasında bulunan İsmail Mirza'ya bağlı Büyük Nogay topluluklarını nüfuzları altına aldılar¹¹. Ruslar kendileri doğrudan olmasa bile bu unsurları kullanarak, Kafkasya ve özellikle de Karadeniz'e çıkabilmek için bölgedeki siyasi otorite boşluğundan yararlanmaya başladı. Kazak ve Nogayların Rus nüfuzu içerisine girmeleri ve Karadeniz ile Azak Denizi'ne yapmış oldukları akınlar bölgede Rus nüfuzunu arttırması bakımından oldukça önemlidir. Rusların nüfuz ve hâkimiyetinin böylece Kafkaslara ve Karadeniz'e uzanması olaylarını Halil İnalçık, “Doğu Avrupa tarihinde yeniçağın hakiki başlangıcı” olarak değerlendirir. Halil İnalçık, bu gelişmelerle en az 1300 yıldır bir Türk yurdu olan Doğu Avrupa steplerinde hâkimiyetin, Slavlara geçtiğini, bunun aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzeyde 80 senedir takip ettiği denge siyasetinin de yıkılması ve Karadeniz'in doğrudan doğruya tehdit altına düşmesi demek olduğunu söyler¹². Gerçekten de Rusların Kafkasya ve Karadeniz yönünde nüfuzu ve baskısı, Çerkezler ve Kazaklarla yapmış oldukları ittifaklarla kendini kısa sürede gösterdi.

Kazak ve Çerkez ittifakının kendini ilk kez açık bir şekilde gösterdiği olay, Devlet Giray'ın 1557'de çıktığı Rus seferi sırasında oldu. Devlet Giray'ın Tula'ya kadar ilerlediği bir sırada Kazaklar, Özü nehri ağzında bulunan İslam Kerman'a Çerkezler de Taman

⁷ Cemal Tukin, *Boğazlar Meselesi*, İstanbul 1999, s. 30–33.

⁸ Zolotarev- Kozlov, a.g.e., s. 10.

⁹ Kurat, a.g.e., s. 153-154.

¹⁰ C.M. Solovyev, *İstoriya Rossii (1463–1580)*, Moskva 2001, s. 650; Halil İnalçık, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-İdil Kanalı Teşebbüsü”, *Belleten*, c. 12, Ankara 1948, s. 360; Kurat, a.g.e., s. 155–156.

¹¹ Kazan ve Astarhan Hanlıklarının Rusların eline geçmesi ve Rus hâkimiyetinin bütün Volga (İdil) nehri boyunca yerleşmesi, İdil nehrinin aşağı kısmında yaşayan Ulu Nogay Ordalarının göç sahalarını daraltmış ve onları ekonomik olarak zor duruma düşürmüştür. Ekonomik nedenlerin yanı sıra Yusuf Mirza ve İsmail Mirza arasında çıkan iç mücadelelerde İsmail Mirza, Yusuf Mirza'ya karşı Rus desteğini sağlamak için Rusların nüfuzu altına girmeyi kabul etmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Alpargu, “XVI. Yüzyılın Ortasında Nogay Türkleri ve Ordaları”, *EMEL*, sayı: 215, (Temmuz-Ağustos 1996), s. 35-43; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu*, Ankara 1966, s. 58–59;63–64

¹² İnalçık, a.g.m., s. 363.

yarım adasındaki Temrük ve Taman kalelerine karşı saldırıya geçerek¹³ Kırım'ı doğudan ve batıdan çok tehlikeli bir duruma düşürdüler.¹⁴ Ertesi sene Rus topraklarına akın yapan Kırım ve Küçük Nogay ordusunu takip eden Ruslar, Perekop (Orkapı) berzahına kadar gelme cesaretini gösterdiler. Bu Rus kuvvetlerinden başka, iki Rus birliği, D. Adaşef önderliğinde Dnepr'e, Knez Vişnevetskiy önderliğinde ise Don'a gönderildiler. D. Adaşef'in yönettiği Rus birliği Dnepr'i sallarla geçerek Kırım'ın batı kıyılarını tahrip etti.¹⁵ Ruslar bu başarılarından cesaretle, daha da ileri giderek Kazak ve Çerkezlerin de yardımıyla 1559 yılı ilkbaharında, Osmanlı Devleti'nin en kuzey noktasında bulunan Azak Kalesini kuşattılar. Bu olay Rusların, Karadeniz'in kuzeyinde Osmanlılara karşı yaptıkları ilk hareket olması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Dimitraş önderliğinde Don Nehri taraflarından gelerek Azak Kalesine saldıran Kazaklar, kale muhafızı Ali Reisin başarılı müdafaası ve bölgeye gönderilen Osmanlı donanması nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldı. Rusların, Kazaklar ve Çerkezlerle yapmış oldukları bu akınlar başarılı olmasa da Özü civarından Çerkezistan'a kadar bütün Karadeniz kıyılarını tehlikeye düşürdü.¹⁶

Kafkasya'daki Rus nüfuzu, Çar IV. İvan'ın 1561'de Kabartay Beyi Temrük'ün kızıyla evlenmesiyle daha da arttı. Çarın, Kabartay Beyi ile kurmuş olduğu bu akrabalıkla Ruslar, Terek boyunda nüfuzlarını arttırma imkânına sahip oldular. Ruslar 1567'de Terek'e akan Sunja Çayı üzerinde bir kale yaptılar ve buraya Rus Kazakları ile bir miktar asker yerleştirdiler. Rusların Terek üzerinde bir kale yapmak istemeleri Kuzey Kafkaslardaki dengeleri tamamen değiştirecek nitelikteydi. Ruslar bu kale ile yalnız Kabartay Çerkezlerini değil, Şamhal'ı ve aşağı Kuban boyunda göç eden Küçük Nogay topluluklarını da tamamıyla hâkimiyetleri altına alabilecekleri gibi Karadeniz sahilinden Derbend'e (Demirkapı'ya) giden yolu da kontrol edebileceklerdi. Böylece Kafkaslarda ki Osmanlı ve Kırım Hanları hâkimiyetine karşı gelindiği gibi, Karadeniz'in Kubanağzı ve Azak Denizi çevresindeki Türk hâkimiyet sahası da Rus tehdidiyle karşı karşıya gelmek üzeriydi.¹⁷ Bu durum üzerine Osmanlı Devleti Astarhan seferine¹⁸ çıkmışsa da başarı elde edemedi geri dönmek zorunda kaldı. Osmanlı Devleti'nin bu seferden başarısızlıkla dönmesine rağmen IV. İvan, II. Selim'in tahta çıkışını bahane ederek, Astarhan seferi ile ortaya çıkan anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için İstanbul'a bir elçi gönderdi. Yapılan görüşmelerden sonra Ruslar, Kafkasya'da hâkimiyetlerini koruma ve genişletmede kendileri için çok önemli olan bir kaleyi yıkmayı kabul etmekle, Osmanlıların buralara yeni bir sefer açmalarını engellemeyi

¹³ Yücel Öztürk, *Osmanlı Hâkimiyetinde Keefe 1475-1600*, Ankara 2000, s. 71; Solovyev, a.g.e., s. 655.

¹⁴ Muzaffer Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441-1569)*, Ankara 1989, s. 45; Özalp Gökbilgin, *1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığının Siyasi Durumu*, Ankara 1973, s. 43; İnalçık, a.g.m., s. 363; Öztürk, a.g.e., s.71.

¹⁵ Ruslar, Osmanlı Devletinden çekindikleri ve onlarla bir mücadeleye girmek istemediklerinden dolayı esir ettikleri Osmanlıları, Özü Paşasına göndererek, Osmanlılara karşı bir tavırlarının olmadığını göstermek istemişlerdir. İnalçık, a.g.e., s. 363-364.

¹⁶ İnalçık, a.g.e., s. 364; Ürekli, a.g.e., s.46.

¹⁷ Kurat, İdil...,s.56-57.

¹⁸ Ayrıca bu seferle Orta Asya'daki Müslüman-Türk halkla bağlantı kurulacak, onların Anadolu'ya ve Hacca tehlikesizce gidişleri sağlanacak, Ten ve İdil nehirleri arasında bir kanal açılarak Karadeniz'den Hazar Denizine erzak ve mühimmat nakli sağlanacak böylece İran'ın en uzak bölgelerine kadar sefer yapma imkânı doğacağı gibi Gürcistan, Şirvan ve Karadağ'ın itaatleri de sağlanmış olacaktır. Gökbilgin, a.g.e., s. 47; Kurat, İdil...,s 102-103.

amaçladılar.¹⁹ Zaten bu tarihlerde Rusların Kafkaslar ve Karadeniz yönünde aktif bir siyaset izlemelerine engel teşkil eden Baltık Denizine çıkabilmek için Lehistan ile 1558'de başlayan ve 1582'ye kadar sürecektir olan Livonya savaşları devam etmekteydi.²⁰ Bu nedenle Çar, bölgede aktif bir siyaset izlemek yerine bölgedeki Kazakları kullanarak Rusya'nın etki sahasını genişletmeye devam etti.

1577'deki Kazakların Özü ve Akkerman'a saldırıları sırasında IV. İvan, Kazakların başkanı olan B. Rujinskiy ile temasa geçerek ona para gönderdi. Ayrıca A. Verevkin önderliğinde bir Rus askeri birliği, Zaporije Kazaklarıyla birlikte hareket ederek İslam Kerman'ı işgal etti. Yine bu tarihlerde Ruslar, Astarhan'dan Hazar Denizine doğru inerek Terek nehrindeki kaleyi tamire başlayıp, Kazaklarla birlikte faaliyetlere geçtiler. 1580 yılında Ruslar, Don Kazaklarının lideri Kışkin ile birlikte Azak Kalesi ve çevresine büyük zararlar vererek geri çekildiler.²¹ Bu arada Osmanlı Devleti'nin 1578'de başlayıp 1583'te biten İran savaşları sırasında Gürcistan, Dağıstan, Şirvan ve Azerbaycan'ı alarak Karadeniz'den Hazar Deniz'ine, Aras Nehri'nden Terek'e kadar uzanan bütün Kafkas sahası üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmesi Rusları endişeye düşürdü. Ruslar, Osmanlı yayılışının Terek Nehri'nin kuzeyine kadar uzanmasından çekinerek buralara hemen Don Kazaklarını gönderip eski Rus kalesinin yeniden yapılmasına başladılar. Ayrıca Rus Kazakları, Özdemiroğlu Osman Paşa önderliğinde Derbentten Taman'a dönen Osmanlı ordusuna Terek nehri üzerinde saldırmışlardır.²²

Ruslar yine bu tarihlerde Kırım'daki hanlık mücadelelerini de yakından takip ederek Kırım'dan ayrılmak zorunda kalan Murat Mirza'yı önce Moskova'da kabul ettikten sonra Onu, Astarhan'a gönderdiler. Ruslar, Kazaklar, Çerkezler ile Nogayları Murat Mirza etrafında birleştirerek Kırım'a saldırtmayı ve böylelikle Kırım'da kendilerine bağlı bir hanı başa geçirmeyi hedeflediler. Fakat Kırım Tatarlarının, 1586 ve 1587'de Rus topraklarına yapmış oldukları akınlar Rusları, kaçak bir han zadeyi Kırım'a karşı kullanma politikasından vazgeçirdi. Murat Mirza'nın 1590'da Astarhan'da ölmesiyle bu plan kendiliğinden ortadan kalktı.²³

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusların izlemiş oldukları Kazakları kullanarak nüfuz sahaslarını genişletme politikaları 16. yüzyılın sonlarında da devam etti. 1593 yılında Don Kazakları, Azak Kalesi'ni almak için harekete geçtiler. 1593 yılının ilkbaharında Azak şehrini kuşatarak şehre giren Kazaklar, Kan Mirza'nın başarılı müdafaasıyla geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu arada Rusya'nın dış siyasetine yön veren Boris Godunov, Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmekten çekindiği için 1593 ve 1594 yıllarında iki Rus elçisini barış teklifiyle İstanbul'a gönderdi. Rus elçileri ile Osmanlı Devlet adamları arasında yapılan görüşmelerden sonra 1594 yılında barış

¹⁹ Kurat, İdil...,s.151-152.

²⁰ Livonya Savaşları için bkz. Kurat, Rusya..., s.160-168; Acar, a.g.e., s.71-72.

²¹Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fetih (1451-1590)*, Ankara 1998, s. 418; Kurat, İdil...,s.161.

²² Kurat, İdil...,s. 159; İnalçık, a.g.m., s. 391-392.

²³A. A. Noveselskiy, *Borba Moskovskogo Gosudarstva S Tatarami V Pervoy Polovine XVII. Veka*, Moskva, 1948, s. 35-57.

antlaşması yenilendi.²⁴ Rusya bu dönemde Osmanlı Devleti ile açık bir mücadeleye girmeye çekindiğinden Kafkasya ve Karadeniz yönünde yapmış olduğu yayılma siyasetine daha fazla devam edemedi. Bu dönemde Rusya için batıda, Ukrayna ve Litvanya'da bulunan Ortodoks Ruslar üzerinde hâkimiyet meselesi yüzünden Lehistan ile yapılan mücadele daha hayati bir önem taşıyordu.²⁵

17. yüzyılın başlarında Rusya'da iç karışıklıklar çıktı. Bu iç karışıklıklara birde Lehistan tehlikesi eklenince Ruslar, Karadeniz yönünde aktif bir siyaset izleyemedi. 1610 tarihinde Leh kuvvetleri Moskova'ya girdiler ve Kremlin'i işgal ettiler. 1612 yılının sonbaharında Rus kuvvetleri, Lehistan'a karşı askeri harekâta geçerek önce Moskova'yı daha sonra da tüm Rusya'yı düşman işgali ve hâkimiyetinden kurtardı. İki devlet arasındaki mücadeleler 1618 yılında 14 yıl sürecek olan Deulina barış antlaşması imzalanıncaya kadar sürdü.²⁶ Bu barış antlaşması Rusya ile Lehistan arasında ki mevcut sorunları ortadan kaldırmadığı gibi, Rusya için tehlikeli bir durum yaratıyordu. Smolensk ve diğer birçok müstahkem mevkiilerin elden gitmesi Lehistan'a Rusya'nın önemli merkezlerine kadar yakınlaşma imkânını veriyordu. Bu durum karşısında Rusya'nın bağımsızlığı ve güvenliği garanti edilemezdi.²⁷ Bu nedenle Rusya'nın bu dönemde Kafkasya ve Karadeniz yönünde yayılma politikası izlemesi mümkün değildi. Rusların bu yöndeki faaliyetleri Kırım ve Osmanlıların tepkisini doğuracağından, Rusların önemli bir kuvvetini güney sınırlarında bulundurmasını gerektirirdi ki bu Rusya'nın bu tarihlerde yapamayacağı bir işti. Bu nedenle Rusya güney de barış siyaseti izlemek zorundaydı. Fakat bu tarihlerde Don Kazaklarının, Kırım ve Osmanlı topraklarına yaptıkları akınlar onu Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığına karşı zor durumda bıraktı.²⁸

Moskova Hükümeti Don Kazaklarına, 1623, 1625, 1627 ve 1628'de Kırım ve Osmanlı topraklarına saldırıları yasaklayan emirler göndermişse de Kazaklar bu emirlere uymayarak saldırılarına devam ettiler²⁹. Bu durum Osmanlı ve Kırım elçileri tarafından hep şikâyet konusu edildi ve Kazakların saldırılarının engellenmesi istendi. Moskova Hükümeti ise Osmanlı ve Kırım elçilerine verdikleri cevaplarda, Kazakların kendi başlarına hareket ettiklerini ve kendilerini dinlemediklerini söyleyerek, sorumluluğun Don Kazaklarına ait olduğunu bildirdiler³⁰. Rus hükümetinin Kazaklara karşı tutumları,

²⁴ Barış antlaşmasının yenilenmesinde Osmanlı Devleti'nin, 1593'te Macaristan'a açmış olduğu savaşta Kırım kuvvetlerinin yardıma gitmesi ve bu nedenle Kırım'ın savunmasız kalmasının da önemli bir yeri vardır. Novoselskiy, a.g.e., s. 41-42.

²⁵ İnalçık, a.g.m. s. 396-397.

²⁶ Kurat, Rusya...s. 198-216.

²⁷ Novoselskiy, a.g.e., s. 98.

²⁸ Kazaklar, 1614 yılında Sinop'a saldırarak büyük zararlar vererek, Sinop kalesini yakmışlar ve çok sayıda kadın ve çocuk tutsak olarak geri çekilmişlerdir. Bir yıl sonra Trabzon'a saldıran Kazaklar, şehri tahrip ettikten sonra geri dönmüşlerdir. Kazakların bu saldırılarıyla sadece Osmanlı-Rus ilişkileri gerginleşmemiş, Osmanlı-Lehistan ilişkileri de gerginleşmiş hatta savaşa dönüşmüştür. Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, c.II, Hazırlayan: B.Sitki Baykal, Ankara 1982, s. 320; Katip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l Bihar*, İstanbul 1329, s.106; B.V.Lunin, *Azovskaya Epopeya (1637-1641)*, Moskva 1988, s. 10-11; Z. Wojcik, Eski Polanya'da Kazak Savaşları, Kitap Tanıtımı: Sabire Arık, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:XXII, sayı:35, Ocak/ 2004,Ankara, s. 239.

²⁹Moskova Hükümeti Kazaklara gönderdiği emirlerde, Osmanlı ve Kırım topraklarına saldırılarını durdurmadıkları takdirde, Boris Godunov iktidarı zamanında olduğu gibi merkez şehirlere girmeleri ve ticaret yapmalarının yasaklanacağı tehditlerinde bulundu. Novoselskiy, a.g.e., s. 131- 132.

³⁰ Bakınız,*Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki, Moskova Eski Belgeler Arşivindeki Osmanlıca Belgelerin Özeti*

Smolensk savaşının başlangıç tarihi olan 1632 yılına kadar bu şekilde devam etti. Rus hükümetinin tutumu, Smolensk savaşı sırasında, Kırımlıların Rus topraklarına yaptıkları akınlar nedeniyle onları Tatarlara karşı bir askeri kuvvet olarak kullanmak istedikleri zaman değişti³¹.

Ruslar, Lehistan Kralı III. Siguzmund'un ölümü üzerine, 1632'de Smolensk şehrini geri almak için harekete geçtiler. Fakat yapılan mücadelede başarılı olunamadı. Rusya'nın 1632 ile 1634 yılları arasında Lehistan ile yapmış olduğu mücadeleden başarısızlıkla ayrılması, güneydeki barışın korunmasını daha da önemli hale getirdi. Bu savaş sonrasında Lehistan ile sınırın Moskova'dan sadece 200–250 km uzaklıkta olması Rusya üzerinde büyük bir baskı oluşturuyordu³². Bu baskıdan dolayı Rusya güneyde Kırım ve Osmanlı Devleti'ne karşı barış politikası izlemek durumundaydı. Bundan dolayı Moskova Hükümeti Don Kazaklarından güneyde barışı bozmamalarını istedi. Buna rağmen Kazaklar, 1634'te Kerç ve Azak'a saldırdılar³³. Kazakların bu saldırıları, Osmanlı Padişahı IV. Murat'ın Rusya'ya tehdit dolu bir mektup göndermesine neden oldu. Mektubunda IV. Murat, Don Kazaklarının Osmanlı topraklarına zarar vermeye devam ettikleri takdirde, Kırım Tatarları ve Kefe'deki askerlerine Rus topraklarına saldırı emrini vereceğini, iki devlet arasındaki dostluğa uyararak Kazak saldırılarının durdurulmasını istedi³⁴. Bu tehdit dolu mektup karşısında Çar Mihail Fedoroviç, Kazaklara, Sultan ile arasının bozulmasına neden olduklarını, buna son vererek, Kırım ve Osmanlılarla barış içinde yaşamalarını istedi. Çarın bu isteğine rağmen Kazaklar, Osmanlı topraklarına saldırılara devam ederek 1637 Nisan'ında Azak Kalesini ele geçirdiler³⁵.

Osmanlı tarihi yazarları, Don Kazaklarının Azak Kalesini Moskova Hükümeti'nin isteğiyle işgal ettiğini iddia etmişlerse de Rus yazarları bu işgalin Rusya'nın bilgisi dışında ve izinleri alınmadan gerçekleştiği iddiasındadırlar³⁶.

Smolensk sorununun Rusya üzerinde oluşturduğu baskı Rusya'nın güneyde barış siyaseti izlemesini gerektiriyordu. Bundan dolayı Rusların Kazakları yönlendirdikleri ve Azak'ı işgal etmelerini sağladıklarını düşünmek çok doğru olmasa gerekir. Çar'ın IV. Murat'a gönderdiği mektupta, Kazakların bu işgali kendi inisiyatifleriyle gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır. Çar mektubunda şunları yazıyordu: Kazaklar bu işgali “ bizim iznimiz ve haberimiz olmadan yapmış olup, biz

³¹ Novoselskiy, a.g.e., s. 132.

³² Yu. A. Tihonov, “Azovskoye Sidenie”, *Voprosi İstorii*, No.8, Moskva Avgust 1970, s. 99.

³³ Novoselskiy, a.g.e., s. 238.

³⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yabancı Arşivler Fonu, Rusya Federasyonu Arşivi*, YB (1) 1/12.

³⁵ Novoselskiy, a.g.e., s. 238; Tihonov, a.g.m., s.102-103. Don Kazaklarının Azak Kalesini işgallerine dair daha ayrıntılı bilgi için bakınız. Sinan Yüksel, “Don Kazaklarının Azak'ı İşgalleri (1637-1642)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt: XXX, sayı:49, yıl: Mart/2011, Ankara, s.205-218.

³⁶ Don Kazakları, Azak'a saldırma kararı aldıktan sonra, askeri güçlerinin ve teçhizatlarının yetersiz olmasından dolayı, Atamanları İvan Katorniy ve Timofey Yakovskiy'i yardım sağlamak için Moskova'ya göndermişlerdir. 1636 yılının Aralık ayından 1637 yılının Şubat ayına kadar Moskova'da kalan Kazak Atamanı İvan Katorniy ile 1637 yılının Martından Mayısına kadar Moskova'da bulunan Timofey Yakovskiy, Azak'a düzenlenecek saldırı hakkında Moskova Hükümetine hiçbir şey söylememişlerdir. Lunin, a.g.e.,s. 28-29; Novoselskiy, a.g.e., s. 257;Tihinov, a.g.m., s. 101. Osmanlı tarih kaynaklarında ise Moskova Hükümetinin Kırım Hanının Kantemir Mirza'ya karşı sefere çıktığını bildiğinden savunmasız kalan Azak'ı almaları için Kazakları teşvik ettikleri yazılıdır. Bkz. Ahmet Cavit, *Osmanlı-Rus İlişkileri Tarihi (Ahmet Cavit Bey'in Müntehabatı)*, Hazırlayan: Adnan Baycar, İstanbul 2004, s.125; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, c. III, İstanbul 1281-1283, s. 322.

de bu insanlar için yapmış oldukları işlerden dolayı onları savunmak istemeyiz... sizinle sevgi ve dostluk içinde yaşamaya devam etmeyi arzuluyoruz”³⁷. Osmanlı Devleti’nden gelen cevapta ise; Kefe Beylerbeyinden gelen haberler sonrasında Kazakların Azak’ı Rusların izni ve isteğiyle işgal ettiklerine inanılmışsa da Çar’dan gelen mektup sonrasında Azak’ın işgaliyle ilginizin olmadığına itibar edildiği belirtiliyordu. Mektubun devamında ise Ruslara sitem edilerek, Azak Kalesini ele geçiren Kazakları dağıtmaya ve Azak’ı onlardan geri alıp bize teslim etmeye yeterli kuvvetleri varken bunu yapmadıkları, fakat geçen sene Leh Kralı’nın Özü’ye çıkan Kazaklar üzerine asker göndererek onları bozguna uğrattığı belirtildi. Ruslarında dostluğa uyararak Leh Kralı gibi Kazak eşkıyalarını ortadan kaldırmaları istendi. Mektubun sonunda ise Padişahın düşmanına düşman, dostuna dost olduğu müddetçe Rusya’nın Padişah’tan dostluk görecekları bildirildi³⁸. Bu mektup, Rus tarihçi Smirnov’un da belirttiği üzere, İran ile önemli bir mücadele içerisinde bulunan Osmanlı Devleti’nin Azak yüzünden meydana gelen sorunu başşçı yollarla çözmeyi istediğini ortaya koyuyordu³⁹.

Hem İran savaşı hem de sultan değişikliği⁴⁰ nedeniyle Azak’a sefer düzenleyemeyen Osmanlı Devleti, İran savaşının bitmesiyle 1641 yılında Kırım ordusuyla birlikte Azak Kalesini kuşattı. Bu kuşatmada Azak Kalesi çok tahrip olmasına rağmen, Kazakların elinde kalmaya devam etti⁴¹. Kuşatmanın kaldırılmasıyla Don Kazakları, Rusya’dan Azak’ı himayesi altına alması, kendilerine silah, erzak, insan yardımının yapılması ve Azak’a silahlı askerlerle komutanlar göndermesi ricasında bulundular. Çar, Azak’taki durumu yakından incelemeleri için iki adamını 5000 ruble parayla Azak’a gönderdi. Yapılan incelemeler sonrasında Azak Kalesinin kuşatmada tamir edilemeyecek şekilde büyük tahribat gördüğü yönünde bir rapor sunuldu⁴². Moskova Hükümeti son olarak konuyu ülke meclisine taşımış ve Mecliste üyelerin bir kısmı Azak Kalesini Kazaklardan teslim alarak, buranın Osmanlılara karşı kullanılması fikrini ileri sürmüşlerse de bu görüş kabul görmedi. Azak’ın tam manasıyla yıkılmış olması ve Osmanlı Devleti’nin sefer hazırlıkları içerisinde olmasından dolayı Azak’ın boşaltılmasına karar verildi. Bu karar çarın fermanıyla Azak’taki Kazaklara bildirildi. Zor durumda olan Kazaklar, bunun üzerine, Azak Kalesi’ni tahrip ettikten sonra boşalttılar⁴³. Rusya bu politikasıyla Karadeniz yönünde aktif bir siyaset izlemediğini

³⁷ N. A. Smirnov, *Rossiya i Turtsiya v XVI-XVII vv.*, Tom. II, Moskva 1946, s. 52-53; Tihonov, a.g.m., s. 104.

³⁸BOA, YB (1) 1/15

³⁹ Smirnov, a.g.e., s. 54.

⁴⁰ IV. Murat’ın ölmesiyle Osmanlı tahtına geçen I. İbrahim, Rus Çar’ına tahta çıktığını haber veren bir mektup gönderdi. Mektupta, iki ülke arasındaki dostluk ve yemin gereğince tahta çıktığının o taraflarda da bilinmesini isteyen I. İbrahim, Rusya ile eskisi gibi barış içinde yaşamayı istediğini bildirdi. BOA, YB (1) 1/17. Rus Çar’ı bu mektuba cevaben elçileriyle İstanbul’a bir mektup göndererek, Sultan İbrahim’i tahta çıkmış olduğundan dolayı tebrik etti ve Osmanlı Devleti ile barış içinde yaşamak istediğini bildirdi. Novoselskiy, a.g.e., s. 309-310.

⁴¹ Josef Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. V, Çeviren: Mümin Çevik, İstanbul 1998, s. 323; Naima, a.g.e., c.IV, s. 6; Lunin, a.g.e., s. 54-55.

⁴² Lunin, a.g.e., s. 57-60; Novoselskiy, a.g.e., s. 310.

⁴³ Çar, Kazak Atamanı Osip Petrov’a yazmış olduğu 27 Temmuz 1642 tarihli mektupta, Kazaklara itaatleri ve Azak şehrini hızlı bir şekilde terk etmelerinden dolayı teşekkür etti. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Kazakların, Moskova Hükümeti’nin kararını kabul etmekten başka çareleri yoktu. Çar, mektubunda Kazaklara, eskisi gibi Moskovalı ve Osmanlı elçilerini karşılamaları ve uğurlamaları, Azak’taki insanlarla barış içinde yaşamaları, denize açılmamaları, Osmanlı köy ve kasabalarına saldırmamaları talimatını verdi.

ortaya koydu. Daha önce de belirtildiği gibi bu tarihlerde Rusya için önemli olan, Lehistan ile Smolensk sorunuydu. Smolensk şehrinin coğrafi olarak Moskova'ya yakınlığı Rusya üzerinde bir baskı oluşturmuş ve bu şehrin 1654'te alınışına kadar da Rusya ne batıda ne de güneyde aktif bir yayılma siyaseti izleyememiştir.

Don Kazaklarının 1642 yılında, Azak'ı boşaltmalarından sonra Tatarların, Rus topraklarına 1644 ve 1645 yıllarında yaptıkları akınlar, Moskova Hükümetini zor durumda bıraktı. Bu akınlar sırasında, savunma sisteminin zayıf noktalarını gören Moskova Hükümeti, kısa bir zaman içinde bunları gidermek için tedbirler almaya başladı. Bunun için Moskova Hükümeti, Tatar akınlarının en çok izlediği yollar olan Belgorod hattı, Kalmiussk yolu ve Muravskiy yolundaki savunma hatlarını yeniden oluşturdu. Buralarda on yıl içerisinde 18 yeni şehir ve 2 adet takviye edilmiş nahiye meydana getirdi. Ayrıca stratejik açıdan önemli yerlere de silahlı birlikler yerleştirdi.⁴⁴ Bunlardan başka Moskova Hükümeti, 1646 yılında Tatarlara karşı bir savunma tedbiri olarak, Don Kazaklarının kuvvetlendirilmesi yoluna gitti. Bunun için Rusya'nın kenar şehirlerindeki serbest adamlar ve avcılarını Don Kazaklarına katılmaları sağlandı. Onların tekrar eski yerlerine geri dönmelerini önlemek için de tedbirler alındı. Moskova Hükümeti sayısı artan Kazakların bütün ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenerek, onlara para, askeri malzeme ve gıda maddeleri yardımında bulundu. Moskova Hükümeti böylelikle, Kazakların kuvvetlenerek Kırım ve Nogaylara karşı aktif hareketlere girişmelerini sağlamayı amaçladı. Rusların desteğiyle kuvvetlenen Kazak kuvvetleri, 1646 yılında harekete geçerek Azak'a saldırdı. Kırım Hanının oğlu Niyat Giray, topladığı orduyla Kazaklara saldırıp onların geri çekilmelerini sağladı. Kazakların bu saldırıları başarı ile sonuçlanmamasına rağmen, Kırımlıların Rus topraklarına yapmayı düşündükleri büyük seferden vazgeçmelerini sağladığından, Moskova Hükümeti istediği esas hedefe ulaştı.⁴⁵ Rusların, 17. yüzyılın ilk yarısının sonlarında almış olduğu bu önlemler ve yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan siyasi gelişmeler, onların Karadeniz yönündeki pasif siyasetlerini bir kenara bırakarak aktif bir siyaset izlemelerine izin verecekti.

17. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın siyasi, askeri, ticari ve kültürel geleceğine yeni yönler kazandıran en önemli gelişme hiç şüphesiz 1654 yılında Pereyaslav antlaşmasıyla Ukrayna ile birleşmesi oldu. Ukrayna'daki Kazaklar üzerinde Lehistan baskısı artınca Kazak Hetmanı Boğdan Chmelnitiski, 1649 yılında Moskova'ya elçiler göndererek Kazakların Çar tarafından himaye edilmesini istedi⁴⁶. Moskova Hükümeti, henüz iç sorunlarını çözmeden büyük bir devlet ile mücadeleyi göze alamadığından bu teklifi kabul etmedi. Chmelnitiski, 1650 yılında Moskova'ya yeniden elçiler yolladıysa da Moskova Hükümeti yine Kazakları himayesi altına alamayacaklarını bildirdi⁴⁷. Kazak Hetmanı, 1648–1653 yılları arasında Lehistan hâkimiyetinden kurtulmak için Osmanlı

Çar mektubunda ayrıca, eskisi gibi askeri hizmete devam etmeleri karşılığında Onlara, maaş bağlayacağını da bildirdi. M. Popov, "Azovskaya Oborona –Stranitsa iz İstorii Donskogo Kazaçestva XVII. v.- *İstoriçeskiy Jurnal*, No. 3, Moskva 1995, s. 51; A. V. Venkov, *Azovskoe Sidenie, Geroçeskaya Oborona Azova v 1637-1642 gg.* Moskva 2009, s. 173; Kurat, *Rusya ...*, s. 218; Novoselskiy, a.g.e., s. 311.

⁴⁴ Svetlana Oreškova, "Rusya ve Osmanlı Devleti Arasındaki Savaşlar, Sebepleri ve Kimi Tarihi Sonuçları", *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya (Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler)*, İstanbul 2003, s.21; Novoselskiy, a.g.e., s. 367-372.

⁴⁵ Novoselskiy, a.g.e., s.373-385.

⁴⁶ F.İ. Kalinçev, *Pravoviye Vaprosi Voyennoy Organizatsii Russkogo Gosudarstva (Vtoroy Polovini XVII Veka)*, Moskva 1954, s. 17.

⁴⁷ Kurat, *Rusya ...*, s. 229.

Devleti ve Kırım Hanlığının desteğini de aramışsa da⁴⁸ Osmanlı devletinin kuzeye yönelik aktif bir siyaset izlememesinden⁴⁹ ve Kırım Hanlığı ile yapılan ittifakın “güvenilmezliğinden dolayı”⁵⁰ tekrar Moskova’ya elçiler gönderip (1653), Çar’dan kendilerini himayesi altına almasını istedi. Bunun üzerine 1653 yılının sonlarında Moskova’da toplanan Ülke Meclisi, Kazakların isteklerini görüştüğünden sonra Ukrayna’yı korumayı ve Lehistan’a karşı harekete geçmeyi kabul etti⁵¹. 1654 yılında yapılan Pereyaslavl antlaşmasıyla Kazaklar, Rus Çar’ının himayesine girdiler. Bu antlaşmayla, Dnepr Nehri havzası Rusya’nın kontrolüne geçtiği gibi, Kırım ve Osmanlı topraklarına karşı saldırgan sınır kuvvetleri olarak Kazaklarda doğrudan Rusya’nın hizmetine girdi. Ayrıca bu antlaşmayla Rusya, Karadeniz sahillerine ulaşmak için stratejik açıdan önemli topraklara da sahip oldu⁵². Viktor Ostapchuk, bu dönemin bazen gerçekte olduğundan daha fazla önem verilmesi gereken bir dönüm noktası olarak değerlendirildiğini, esasen bu dönemin Rusya için sadece bir başlangıç noktası teşkil ettiğini söyler⁵³. Gerçekten de Pereyaslavl anlaşmasının imzalanmasından sonra gelişen olaylarla Ukrayna, tam olarak Rusya’ya bağlanmayıp, Rusya-Lehistan-Osmanlı Devletleri arasında bir sorun olmaya devam etti. Fakat bu antlaşmayla Ukrayna’yı himaye etmeyi kabul etmekle Rusya, Lehistan ve Osmanlı Devletine karşı mücadele etmeyi göze alıp, Karadeniz’e çıkmak için aktif bir siyaset izlemenin ilk adımını attı.

Daha önce de değinildiği gibi bu dönemde Rusya için en önemli sorun Lehistan ile Smolensk sorunuydu. Bu yüzden Moskova Hükümeti Karadeniz’e yönelik yayılma siyasetine geçmeden önce bu sorunu çözmek istedi. Zaten Kazakların Moskova Hükümeti’nin himayesinin kabulüyle Lehistan ile savaş kaçınılmaz bir hale geldi. Bunun üzerine Ruslar, savaş ilan etmeksizin 1654 Mayıs’ında Lehistan’a ait topraklara saldırıya başladılar ve Eylül ayında da Smolensk şehrini geri aldılar⁵⁴.

Smolensk sorununun çözüme kavuşmasıyla Rusya, Karadeniz yönündeki politikasını daha aktif hale getirip, Ukrayna üzerindeki nüfuzunu artırmaya yönelik faaliyetlere başladı. Bu faaliyetler neticesinde Ruslar, 1667 yılında Lehistan ile yapmış olduğu Andrusova Barış Antlaşmasıyla, daha önce ikiye ayrılmış olan Ukrayna’nın sol yakası ile Kiyev şehrini egemenliği altına aldı. Kiyev şehrinin ve onun çevresindeki çok dar bir sahanın Moskova’nın hâkimiyetinde bırakılması ile Ruslar, sağ yaka Ukrayna’sını

⁴⁸ Halil İnalcık, “Osmanlı-Rus İlişkileri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500. Yıl (1491–1992)*, Ankara 1999, s. 33.

⁴⁹ Viktor Ostapchuk, “1648-1681 Yılları Arasında Doğu Avrupa’da (Ukrayna, Polonya, Rusya, Türkiye) Nüfuz Mücadelesi”, *Türk Rus İlişkilerinde 500. Yıl (1491–1992)*, (Ankara 12–14 Aralık 1992), Ankara 1999, s. 106.

⁵⁰ 1651 baharında Lehistan ile Chmelnitiski arasında yeni bir silahlı mücadele başlamıştı. Padişah, her ne kadar Kırım Hanına Kazaklara yardım edilmesini emretmiş ve Akkerman muhafızına gerektiğinde Chmelnitiski’yi destekleme talimatı vermişse de, Lehistan ordusu ile Kazakların mücadelesinin en kritik anında Tatarlar savaş meydanından kaçmışlardır. Peter Bartl, “XVII. Yüzyılda ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kazak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, sayı: 6, İstanbul 1998, s. 308–309; L. E. Semenova’ya göre Kırım Hanı İslam Giray, Lehistan ile ittifak yaparak Rusya’ya karşı harekete geçmeyi düşündüğünden, Lehistan ordusunun gücünün azalmasını istemiyordu. Bu nedenle Han, Kazaklara yardımda bulunmamıştır. L.E. Semenova, “Moldaviya i Valahiya v Otnaşenniyah Portu so Stranami Regiona v Seredniye XVII v”, *Osmanakaya İmperiya i Stranı Tsentralnoy, Vostočnoy i Yugo-Vostočnoy Evrope v XVII v*, Moskva 1998, s. 237.

⁵¹ Kalinçev, a.g.e., s. 17.

⁵² Kurat, a.g.e., s. 230.

⁵³ Ostapchuk, a.g.m., s. 107.

⁵⁴ Kurat, a.g.e., s. 231.

tehdit edecek önemli bir bölgeye sahip oldu⁵⁵. Bu olayı Ostapchuk, gerçek bir dönüm noktası olarak değerlendirir⁵⁶. Gerçekte Rusya bu tarihten sonra Ukrayna üzerindeki baskısını arttırmaya başladı. Bu antlaşmadan sonra Moskova Hükümeti, tüm Ukrayna'yı ele geçirmek üzere harekete geçmişse de sol yaka Ukrayna'sında Rus idaresine karşı bir halk ayaklanması çıktı. Bu fırsatı kaçırmayan Ukrayna Kazaklarının Hetmanı Dareşenko da 1668 yılında bütün Ukrayna'nın Hetmanı oldu⁵⁷. Dareşenko, 1669 yılında da Osmanlı Devleti'nin himayesine girerek, Osmanlıların yardımıyla Lehlileri Podolya'dan, Rusları ise Kiyev ve sol yaka Ukrayna'sından çıkartarak bağımsız bir Kazak devleti kurmayı hedefledi. Bu yeni durum bölgede Rusya ile Osmanlı Devletini askeri çatışma durumuna getirdi. Ruslar ile Osmanlılar arasında Ukrayna'daki bu nüfuz mücadelesi, 1681 yılında imzalanan Bahçesaray antlaşmasıyla son buldu. İlk Rus-Osmanlı barışı olan bu antlaşmayla, ilk kez iki devlet arasındaki sınırlar resmi bir belge ile tespit edildi⁵⁸.

Yapılan antlaşmaya göre Dnepr Nehri Rusya ile Osmanlı Devleti arasında sınır olacaktı. Kiyev kalesi, Vasiliko, Eterpolya ve İstayka palankaları Rusların elinde kalacaktı. Her iki devlette Dnepr Nehrinin iki tarafına kale inşa edemeyecekti⁵⁹. Osmanlı Devleti bu mücadeleyi askeri olarak kazanmış⁶⁰ olsa bile imzalanan bu anlaşmayla Ruslar, önemli kazançlar elde ettiler. Anlaşma gereği Çehrin Kalesi savaşın galibi Osmanlı Devletine değil Rusya'ya bırakıldı. Kiyev şehrinin büyük kısmı Dnepr Nehrinin sağ tarafında kalmasına rağmen burası da Rusya'ya bırakıldı. Ayrıca Dnepr ve Buğ Nehirleri arasında kale yapılmaması da Rusların çıkarınıdır çünkü bu bölge anlaşma gereği Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştı⁶¹. Stanford Shaw'ın da belirttiği gibi bu anlaşma "bölgede" daha açık ifade ile Karadeniz yönünde Rusların yayılmasının önünü açtı⁶².

Bu anlaşmadan sonra Rusya, Karadeniz yönündeki politikasına daha da ağırlık vermeye başladı. 1682 yılında Rusya tahtına geçen Petro, bir kara devleti olan Rusya'nın, ticari ve ekonomik olduğu kadar siyasi olarak da büyümesi için denizlere çıkması gerektiğine inanıyordu. Baltık denizine çıkmak için güçlü İsveç ordusuyla savaşmayı göze alamayan Petro, Osmanlı Devleti'nin, Kutsal İttifak Devletleriyle (Avusturya-Lehistan-Venedik) savaş halinde bulunmasından yararlanarak, Azak Kalesini

⁵⁵ Kurat, a.g.e., s. 233;236.

⁵⁶ Ostapchuk, a.g.m.,s. 107.

⁵⁷ Bartl, a.g.m., s. 318–319.

⁵⁸ Svetlana F. Oreşkova-Natalya Yu. Ulçenko, *Rossiya i Turtsiya: Problema Formirovaniya Granits*, Moskva 2006, s. 25.

⁵⁹ Silahatır Fındıklılı Mehmet Ağa, *Silahatır Tarihi*, c.II, Hazırlayan: Ahmet Refik, İstanbul 1928, s. 737; Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s. 119.

⁶⁰ Burada şunu belirtmek gerekir ki, Çehrin Kalesinin geri alınmasına ve Rusların geri çekilmelerine rağmen bu mücadelede Rusların askeri gücü tam olarak kırılmadı. Osman Köse, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Rusya Siyaseti", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu*, (08–11 Haziran) 2000 Merzifon, s. 112–113.

⁶¹ Bu anlaşmayı imzalayan Kara Mustafa Paşa, Rusya'yı yakın gelecekte Osmanlı Devleti için bir tehlike olarak görmekle birlikte, Kırım Hanlığı'nın Rusya'nın üstesinden gelebileceğine inandığından, Rus meselesini şimdilik bir kenara bırakarak, muhtemel Osmanlı tehlikesine karşı askeri hazırlıklarını yürüten Avusturya üzerine sefer hazırlıklarına başlamak için bu anlaşmayı imzaladı. Hasan Karaköse, "Çehrin Seferi ve Osmanlı'nın Ukrayna Politikası", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu*, (08–11 Haziran) 2000 Merzifon, s. 161; İ. Hami Danişmend, *İzablı Osmanlı Kronolojisi*, c.III, İstanbul 1972, s. 449; Köse, a.g.m., s. 115.

⁶² Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c. I, Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul 2004, s. 265.

olarak Karadeniz'e çıkmayı hedefledi⁶³. Bunun için "Kutsal İttifaka" katılan Rusya, 1687 ve 1689 yıllarında Kırım'a iki sefer düzenlemişse de, her ikisinde de başarılı olamayarak geri çekilmek zorunda kaldı⁶⁴. 1695 yılının ilkbaharında büyük bir orduyla harekete geçen Petro, Dnepr Nehri istikametindeki Osmanlı kaleleri, Kadı-Kerman, Tavan, Aslan Kerman ve Mübarek Kerman'ı aldıktan sonra Azak Kalesini kuşattı⁶⁵. Fakat denizden yardım ve erzak alan Azak Kalesinin başarılı müdafaası karşısında Petro, geri çekilmek zorunda kaldı. Bu sefer sırasında Petro, Azak Kalesini ele geçirmek için güçlü bir donanmanın gerektiğini gördüğünden, Don Nehrinin yukarı kısmında bulunan Voronej şehrinde tersaneler kurdurarak, gemi yapımını başlattı. Bunun için Moskova'dan gemi yapmasını bilen yabancı ustalar çağrıldı. Voronej ve diğer bölgelerden getirilen yaklaşık 26 bin kişi bu gemi yapımında çalıştırıldı⁶⁶. Böylece 1696'nın ilkbaharına kadar 30 savaş gemisi yapıldı. Gemiler karların erimesiyle suları kabaran Don Nehri boyunca, kara ordusu da Voronej ve Don üzerinden Azak Kalesine doğru harekete geçti. Çar Petro'nun da bulunduğu Rus kuvvetleri ve gemileri, kaleyi her taraftan sıkıştırarak, teslim olmaya zorladı. Bir sene önceki seferde çok yıpranan kale, tamir edilmesi ve ölen askerlerin yerine yenilerinin getirilmesi gerekirken, bunların ihmal edilmesinden dolayı çok zayıf durumdaydı⁶⁷. Bu yüzden Ruslara karşı fazla dayanamayan Karadeniz'in "kilidi" sayılan bu Osmanlı kalesi, Temmuz 1696'da Rusların eline geçti. Böylelikle Karadeniz'e çıkmak için ilk adım da atılmış oldu⁶⁸.

Ruslar, Azak Kalesini gelecekte de ellerinde tutmayı güvence altına alabilmek için civardaki önemli mevkiilerinde alınmasını zorunlu gördüler. Bu amaçla Rus kuvvetleri, Don Kazaklarının, Azak Denizine ve Karadeniz'e yaptıkları akınları önlemek için 1633 yılında Azak'ın karşısına yapılmış olan Lutina (Ljutik) hisarını kuşatarak ele geçirdi. Azak'ın karşısında, Don Nehrinin öteki kıyısına Petropolis adı verilen bir kale inşa edilip, Azak'ın savunması güçlendirilmeye çalışıldı⁶⁹. Ayrıca Azak Denizi sahili Taygan'da, Taganrog adıyla bir liman inşasına başlandı. Petro, Taganrog'u gelecekte yeni kurulmakta olan deniz kuvvetlerinin hareket üssü olarak seçti. Bu amacın gerçekleşmesi için de çalışmalara başlamak üzere en geç 1 Mayıs 1697'de Taganrog'a 20 bin Ukraynalı Kazak askerinin gönderilmesini emretti. Ayrıca asilzadelerden donanmanın inşası ve korunması masraflarına yardım etmeleri istendi. 10 bin köylüye sahip olan her asilzade ve din adamlarına ait her 8.000 köylü evinden kendi adlarına bir gemi yaptırıp, daimi bir şekilde masraflarını ve bakımını üzerine almaları istendi. Daha az köylüye sahip asilzadeler ise aralarında birleşerek bu görevi birlikte yerine getirmekle görevlendirildi. Aynı zamanda gemi yapmayı ve idare etmeyi öğrenmek için asilzadelerden 50 genç İtalya, İngiltere ve Hollanda'ya, diğer bir ifadeyle denizcilik

⁶³ Mozgfsky, *Rus Karadeniz Filosu Tarihi*, Çeviren: Fevzi Kurtoglu, İstanbul 1935, s. 6.

⁶⁴ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990, s. 11; Danişmend, a.g.e., s. 467.

⁶⁵ Yu. P. Tuşin, *Russkoe Moreplavaniye Na Kaspiyskom, Azovskom İ Çernom Moryah (XVII)*, Moskva 1978, s. 154; Kurat, a.g.e., s. 12.

⁶⁶ C. F. Platonov, *Polny Kurs Lektsii Po Russkoy İstori*, St.Peterburg 2002, s. 509; A. G. Brikner, *İstoriya Petra Velikova*, Moskva 2002, s. 158; Mozgfsky, a.g.e., s. 7.

⁶⁷ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., s. 602.

⁶⁸ Kurat, Rusya ..., s. 253.

⁶⁹ Tukin, a.g.e., s. 42; Rusların bu faaliyetlerine karşılık Osmanlı Devleti ise Kuban Nehri'nin, Azak Denizi'ne karıştığı yerde "Açu" adıyla bir kale yaparak, Rusların bu nehri kullanarak Karadeniz'e çıkmalarını ve Kuban Nehri boyunca faaliyette bulunmalarını engellemeye çalıştı. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., s. 612-613.

konusunda o zamanlarda meşhur olan ülkelere gönderildi⁷⁰. Çar Petro'da Osmanlılara karşı mücadelede yeni müttefikler bulmak ve Avusturya İmparatorluğunu savaşa devam etmeye teşvik için 1697 ilkbaharında Avrupa seyahatine çıktı⁷¹. Ancak Petro'nun Osmanlı Devleti ile savaşı sürdürme ve Karadeniz'e çıkma düşüncesi, "Kutsal İttifak" Devletleri tarafından onay görmedi⁷². Ayrıca "Kutsal İttifak" devletlerinin Osmanlı Devleti ile barış görüşmelerine başlamaları Petro'nun planlarını bozdu. Petro, barış görüşmelerine engel olmak istemişse de bunda başarılı olamadı. 1699'da Avusturya, Venedik ve Lehistan, Karlofça'da ayrı ayrı olarak Osmanlı Devleti ile barış antlaşmaları imzalamalarına rağmen, Ruslar, Kerç Kalesinin kendilerine bırakılması konusunda ısrar ettilerse de, müttefikleri tarafından desteklenmeyince, ancak iki yıllık bir mütareke imzalayarak, asıl barış görüşmelerini İstanbul'a bıraktılar⁷³.

Eylül 1699 tarihinde İstanbul'a gelen Rus elçileri Osmanlı Devlet adamları ile barış görüşmelerine başladılar. Bu görüşmeler sırasında Rus elçileri, Osmanlı Devletinden Azak ve Taygan'dan İstanbul'a kadar, Karadeniz'de Rus gemilerinin serbestçe gidip gelmeleri izni istediler. Rusların bu isteği Osmanlı devlet adamları tarafından Karadeniz'in bir Osmanlı iç denizi olduğu ileri sürülerek şiddetle reddedildi⁷⁴. Bu görüşmeler sırasında Osmanlı Devlet adamları ısrarla, Azak Kalesinin geri verilmesi ve istihkâmların yıkılmasını istemişlerse de Rus elçileri buna razı olmadılar. Bu sebeplerden dolayı görüşmeler uzun sürdü. Rusya'nın, Karadeniz'deki seyrüsefer ve Dnepr üzerindeki istihkâmların yıkılmaması konularındaki isteklerinden vazgeçmesiyle, iki devlet arasında, 3 Temmuz 1700'de İstanbul Barış Antlaşması imzalandı⁷⁵. Antlaşmanın ikinci maddesine göre, Özü boyunda Rusların işgal etmiş oldukları Taygan, Gazikerman, Şahinkerman, Nusretkerman Kaleleri yıkılacak ve tekrar bu bölgeye kale yapılmayacaktı. Buralara halk yerleştirilmeyerek boş bırakılacak ve arazisi eskiden olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde kalacaktı. Bu bölge Osmanlı Devleti'ne bırakılmakla birlikte, kalelerin yıkılması bölgenin savunmasını ciddi anlamda tehlikeye düşürecek nitelikteydi. Bölgenin savunmasız kalması Rusya'nın bölgede daha rahat ilerlemesini sağlayacak bir durum yarattı. Dördüncü maddeye göre, Azak Kalesi ve ona bağlı arazi Moskova Çarının egemenliğinde olacaktı. Azak Kalesi ve çevresindeki arazinin Rusların eline geçmesi, Rusları Karadeniz'i her zaman tehdit edebilecek bir konuma getirdi. Yedinci maddeye göre, Azak'tan Kuban tarafına doğru 10 saatlik bir arazi ölçülecek ve bu arazide Kazaklar ve Moskova Çarına tabii olanlar bulunabilecekleri gibi hayvanlarını da otlatabileceklerdi. Bunlara Kırım ve Nogay Tatarları ile Çerkezler zarar vermeyeceklerdi. Bu arazi eskiden olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin elinde kalacaktı. Bu antlaşma maddesiyle Osmanlı Devleti bu bölgede Ruslar ve ona tabii olanların varlığını kabul etmiş oluyordu. Sekizinci maddeye göre, Moskova Çarına tabii olanlar, Taman ve Kırım sınırlarındaki İslam halkına zarar vermeyecek ve Ruslara bağlı olan Kazaklar, Karadeniz'e çıkamayacaklardı. Kırım Hanı, Kalgayları ve Nurettinleri de

⁷⁰ Kurat, a.g.e., s. 254; Tugin, a.g.e., s. 42-43; Platonov, a.g.e., s. 510.

⁷¹ Kurat, a.g.e., s. 254.

⁷² Oreškova-Ulçenko, a.g.e., s. 29.

⁷³ Kurat, Türkiye ..., s. 14.

⁷⁴ 16. yüzyıldan beri Karadeniz'de Osmanlı gemilerini kullanmak şartıyla bir nevi ticari tekel elde etmiş olan İngiltere ve Fransa da, Rus gemilerinin Osmanlı sularında serbestçe ticaret yapmalarını engellemek için girişimlerde bulundular. Tugin, a.g.e., s. 51.

⁷⁵ Tugin, a.g.e., s. 47.

Rus Çarının egemenliğindeki toprak ve halka zarar vermeyecekti. Buna uymayanlar yani barışı bozanlar cezalandırılacaklardı. Moskova Çarlığı'nın bağımsız bir devlet olduğu kabul edilecek ve Kırım Hanına her yıl ödediği vergiyi artık vermeyecekti. Bu madde Kırım Hanlığını, Rus ve Kazaklara karşı pasif bir konuma düşürdü. Antlaşma maddeleri arasında Rusların İstanbul'da daimi bir elçi bulundurma hakkı da vardı⁷⁶. Ruslar için İstanbul'da daimi bir elçi bulundurulması Osmanlı Devleti hakkında daha düzenli bilgi alınması bakımından önemli olduğu gibi Karadeniz yönünde önemli istihbaratta sağlanabilirdi. İlk daimi Rus elçisi Petro Andreeviç Tolstoy'a verilen talimatnamede en önemli görevlerden biri de Karadeniz yönünde bilgi toplamasıdır⁷⁷. İstanbul Antlaşması Kırım Hanlığının savunmasını güç duruma düşürdüğü gibi Rusya'nın Karadeniz yönünde etkinliğini arttıracak önemli düzenlemeler getirdi.

Sonuç

Ruslar, 16. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Karadeniz'e çıkmak için başlatmış oldukları faaliyetleriyle, 17. Yüzyılın sonlarıyla, 18. yüzyılın başlarında Karadeniz Devleti olmayı başaramamışlarsa da Azak Kalesini alarak Karadeniz'i her zaman tehdit edebilecek bir konuma geldiler. 1642'de Don Kazaklarından Azak Kalesini teslim almaya cesaret edemezlerken, 1696'da kendi askeri kuvvetleriyle Azak'ı ele geçirmeleri Rusların, Karadeniz Devleti olma kararlığını net bir şekilde ortaya koyduğu gibi Rusya'nın Osmanlı Devleti'nden çekinmeyen önemli bir güç haline geldiğini de gösterir.

Kaynakça

- BAŞBAKANLIK *Osmanlı Arşivi, Yabancı Arşivler Fonu, Rusya Federasyonu Arşivi, YB (1) 1/12, YB (1) 1/15, YB (1) 1/17.*
- BAŞBAKANLIK Osmanlı Arşivindeki, Moskova Eski Belgeler Arşivindeki Osmanlıca Belgelerin Özetleri.
- ACAR, Kezban, *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimine Kadar Rusya Tarihi*, Ankara 2004.
- ALPARGU, Mehmet, "XVI. Yüzyılın Ortasında Nogay Türkleri ve Ordaları", *EMEL*, sayı: 215, (Temmuz-ağustos 1996).
- BARTL, Peter, "XVII. Yüzyılda ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kazak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, s. 6, İstanbul 1998.
- BRİKNER, A.G, *İstoriya Petra Velikovo*, Moskva 2002.
- CAVİT, Ahmet, *Osmanlı-Rus İlişkileri Tarihi (Ahmet Cavit Bey'in Müntebebatı)*, Hazırlayan: Adnan Baycar, İstanbul 2004.
- GÖKBİLGİN, Özalp, *1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığının Siyasi Durumu*, Ankara 1973.
- DANIŞMEND, İ. Hami, *İzablı Osmanlı Kronolojisi*, c.III. İstanbul 1972.
- DEFTERDAR SARI MEHMET PAŞA, *Zübde-i Vekayiat*, Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Ankara 1995.
- ERİM, Nihat, *Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)*, cilt:1, Ankara 1953.

⁷⁶İstanbul antlaşmasının tüm maddeleri için bkz. Nihat Erim, *Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)*, cilt:1, Ankara 1953, s. 41-47; Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., s. 692-698.

⁷⁷Tolstoy'a verilen talimatname için bakınız, Kurat, a.g.e., s.15-16.

- HAMMER, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V. Çeviren: Mümin Çevik-Erol Kılıç, İstanbul 1998.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)”, *Belleten*, c.12, sayı: 46, Ankara 1948.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı-Rus İlişkileri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500. Yıl (1491-1992)*, (Ankara 12-14 Aralık 1992), Ankara 1999.
- KALINIÇEV, F.I., *Pravoviye Vaprosı Voyennoy Organizatsii Russkogo Gosudarstva (Vtoroy Polovini XVII Veka)*, Moskva 1954.
- KATİP ÇELEBİ, *Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l Bihar*, İstanbul 1329.
- KARAKÖSE, Hasan, “Çehrin Seferi ve Osmanlının Ukrayna Politikası”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu*, 08-11 Haziran 2000 Merzifon.
- KARATAY, Osman, “Karadeniz’de İlk Ruslar ve Şarkel’in İnşası”, *Belleten*, sayı:269, cilt: LXXIV, Ankara Nisan 2010.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, Ankara 1998.
- KÖSE, Osman, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın Rusya Siyaseti”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu*, 08-11 Haziran 2000 Merzifon.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye Ve İdil Boyu*, Ankara 1966.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990.
- KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, Ankara 1999.
- LUNİN, B.V., *Azovskaya Épopéya (1637-1641)*, Moskva 1988.
- MOZGFESKY, *Rus Karadeniz Filosu Tarihi*, Çeviren: Fevzi Kurtoğlu, İstanbul 1935.
- Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, C. III- IV, İstanbul 1281-1283.
- NOVOSELSKİY, A. A., *Borba Moskovskogo Gosudarstva S Tatarami V Pervoy Polovine XVII. Veka*, Moskva, 1948.
- OREŞKOVA, Svetlana, “Rusya ve Osmanlı Devleti Arasındaki Savaşlar, Sebepleri ve Kimi Tarihi Sonuçları”, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya (Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler)*, İstanbul 2003.
- OREŞKOVA, Svetlana F.,-ULÇENKO, *Natalya Yu., Rossiya i Turtsiya: Problema Formirovaniya Granits*, Moskva 2006.
- OSTAPCHUK, Viktor, “1648-1681 Yılları Arasında Doğu Avrupa’da (Ukrayna, Rusya, Polonya, Türkiye) Yeni Bir Düzen Kurulma Yolunda Yapılan Mücadeleler”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500. Yıl (1491-1992)*, (Ankara 12-14 Aralık 1992), Ankara 1999.
- ÖZTÜRK, Yücel, *Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe 1475–1600*, Ankara 2000.
- PEÇEVİ İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, c.II, Hazırlayan: B.Sıtkı Baykal, Ankara 1982.
- PRİTSAK, Omeljan, “The Origin of Rus” *Russian Review*, vol:36, no:3, 1977.
- PLATONOV, S. F., *Polniy Kurs Lektsii Po Russkoy İstorii*, St.Peterburg 2002.
- POPOV, M., “Azovskaya Oborona (Stranitsa iz İstorii Donskogo Kazaçestva XVII v.)”, *İstoriçeskiy Jurnal*, No:3, Moskva 1995.
- SEMENOVA, L. E., “Moldaviya i Valahiya v Otnaşenniyah Portı so Stranami Regiona v Seredniye XVII v.”, *Osmanskaya İmperiya i Stranı Tsentralnoy, Vostoçnoy i Yugo-Vostoçnoy Evropı v XVII v.*; Moskva 1998.
- SHAW, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye*, C: I, Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul 2004.
- SHEPARD, Jonathan, “The Origins of Rus (c.900–1015)”, *The Cambridge History of Russia*, volume:1, Cambridge 2006.

- SMİRNOV, N. A., *Rossiya i Turtsiya v XVI-XVII vv.*, Tom: II, Moskva 1946.
- SİLAHTAR FINDIKLILI MEHMET AĞA, *Silahat Taribi*, C.II, Hazırlayan: Ahmet Refik; İstanbul 1928.
- SOLEVYEV, Sergei M., *İstoriya Rossii (1463–1584)*, Moskva 2001.
- ŞOLOHOV, L. G., *Don İ Azovskoe More*, Novoçerkassk 1993.
- TİHONOV, Yu . A., “Azovskoye Sideniye”, *Voprosı İstorii*, No:8, Moskva Avgust 1970.
- TUKİN, Cemal, *Boğazlar Meselesi*, İstanbul 1999.
- TUŞİN, P. Yu., *Ruskoe Moreplavaniye Na Kaspiyskom, Azovskom i Çernom Moryah (XVII. Vek)*, Moskva 1978.
- ÜREKLİ, Muzaffer, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441-1569)*, Ankara 1989.
- VENKOV, A.V., *Azovskoe Sidenie, Geroiçeskaya Oborona Azova v 1637-1642 gg.* Moskva 2009.
- VERNADSKY, George, *Political and Diplomatic History of Russia*, Boston 1936.
- WOJCİK, Z., Eski Polanya’da Kazak Savaşları, Kitap Tanıtımı: Sabire Arık, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:XXII, sayı: 35, Ocak/2004, Ankara.
- YÜKSEL, Sinan, “Don Kazaklarının Azak’ı İşgalleri (1637-1642)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XXX, sayı:49, yıl: Mart/2011, Ankara.
- ZOLATAREV, V. A.,- KOZLOV, İ .A., *Rossiyskiy Voenny Flot Na Çernom More i v Vostoçnom Sredizemnomore*, Moskva 1988.